

Федосов В. М.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, Україна, finance_kneu@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1092-4218>

Стеценко Б. С.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, Україна, stetbog@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0858-2629>

РОЛЬ ОСВІТНІХ ФАКТОРІВ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВОГО СВІТОГЛЯДУ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці формування фінансового світогляду в Україні. Аналізуються змістовні характеристики дефініції «фінансовий світогляд», фактори, що їх визначають, зв'язок з поняттям «фінансова грамотність», «фінансова поведінка». Розглядається роль освітніх чинників у формуванні фінансового світогляду населення України. Вивчаються особливості розвитку фінансового світогляду на різних рівнях освіти (насамперед, вищої освіти). Встановлено окремі характеристики процесів формування світоглядних пріоритетів на науковому рівні вищої освіти. Проведена оцінка взаємозв'язку між фінансовою грамотністю та ощадно-інвестиційною діяльністю домогосподарств України. Виявлено ключові складові корпоративної стратегії вітчизняних фінансових інституцій, які визначені фінансовим світоглядом домогосподарств. Обґрунтовано цілий ряд практичних рекомендацій, що спрямовані на подолання світоглядних деформацій у фінансових відносинах в Україні, в тому числі на рівні «домогосподарства – управлінська фінансова інфраструктура». Розкрито ключову роль держави у формуванні світоглядного базису вітчизняних домогосподарств та механізми її реалізації.

Ключові слова: світогляд, фінансовий світогляд, фінансова грамотність, освіта, вища освіта, фінансова інфраструктура, управлінська фінансова інфраструктура, фінансові інституції, заощадження, інвестиції.

Рис. 5. Табл. 1. Літ. 18.

JEL classification: A2, P34.

Україна знаходиться на найбільш складному та багато в чому переломному етапі свого розвитку з часу здобуття незалежності. Кумулятивний ефект зовнішніх та внутрішніх викликів є настільки значним, що фактично не залишає місця для помилок у проведенні політичних,

економічних і соціальних реформ. Беззаперечно, можна стверджувати, що саме наступні кілька років здатні як утвердити нашу державу в якості самостійного та потужного гравця на світовій арені, так і сформувати її статус як країни, що не змогла реалізувати у повній мірі власний потен-

ціал. І президентські, і парламентські вибори 2019 року засвідчили суттєвий запит з боку суспільства як на зміну політичних еліт, так і на зміну стратегії розвитку нашої держави. Визначальною передумовою успіху економічних трансформацій є розвиток фінансової системи, адже, як свідчить досвід інших країн з перехідною економікою, саме у фінансовій площині сконцентровано ключові загрози для успішного економічного розвитку.

Проте вкотре звідусіль, зокрема і від перших осіб держави, чується теза про першочерговість налагодження контактів з міжнародними фінансовими організаціями задля залучення ресурсів в економіку. Ми умисне не ставимо за мету критику цієї тези, проте наголошуємо на тому, що тільки активне реформування фінансових відносин всередині країни може стати запорукою подальшого розвитку. В той же час, як показав досвід приватизації, українське суспільство з пересторогою зустрічає будь-які новації та реформи в економіці, тим більше, якщо вони реалізуються з «вітчизняними особливостями». Відповідно, модернізація фінансових відносин напряду пов'язана з формуванням такої специфічної дефініції як «фінансовий світогляд». Тільки через зміну існуючих в українському суспільстві поглядів та переконань щодо фінансової системи, фінансових інституцій, фінансових відносин можна розраховувати на швидкий ефект від реформ. В цьому контексті виникає питання про роль освіти у формуванні фінансового світогляду населення України, про здатність за рахунок позитивного впливу освітніх факторів змінити існуючі

деформації, що притаманні фінансовим відносинам на рівні домогосподарств, а також на рівні взаємодії домогосподарств з іншими економічними агентами.

Філософська концепція світогляду, в тому числі – світогляду економічного, розглядалася в роботах В. Базилевича, З. Гіптерса, К. Двойних, А. Єрмоленка, С. Капустіна, Н. Мозгової, В. Петрушенка, Є. Причепія, А. Сокульського. Проблематика розвитку освітніх процесів в Україні висвітлена в роботах О. Амоші, В. Андрущенко, І. Вахович, Б. Данилишина, М. Денисенка, Т. Кірик, В. Кременя, Е. Лібанової, Р. Олексенко, В. Рябченка та ін. Так само питання, пов'язані з фінансами домогосподарств, їх фінансовою поведінкою, фінансовою грамотністю, аналізуються в працях Р. Бачо, Т. Євременко, С. Красножон, Т. Кізими, О. Мірошниченко, Т. Сможженко, Р. Скриньковського. Отримані зазначеними науковцями результати мають вагоме теоретичне та практичне значення, проте відкритим залишається питання і про теоретичну сутність фінансового світогляду і про суто прагматичну роль освіти у його формуванні в Україні.

Мета статті – детермінувати роль освітніх чинників в процесі формування фінансового світогляду в Україні, окреслити взаємозв'язок між фінансовим світоглядом та фінансовою поведінкою домогосподарств, обґрунтувати значення освітньої компоненти у розвиткові взаємодії домогосподарств та фінансової інфраструктури.

Очевидно, що аналіз дефініції «фінансовий світогляд» першочергово вимагає дослідження поняття «світогляд», яким впродовж століть опе-

рує філософія. Акцентуємо на тому фактові, що необхідність поступового запровадження у понятійний апарат фінансової науки поняття «фінансовий світогляд» не є лише даниною моді на міждисциплінарні дослідження. Зрозуміло, що подальше ускладнення економічного життя людської цивілізації не в останню чергу пояснюється впливом фінансових процесів. Недарма все частіше для характеристики сучасного етапу вживають такі терміни як «фінансова економіка», «фінансова цивілізація» і т. п. В таких умовах постає питання про можливість науки пояснити і роль фінансів у сучасному світі, і місце людини у фінансових відносинах та процесах, і сприйняття людиною цього місця. Такі дослідження неможливі без трансформації методологічних засад фінансової науки, яка все більше уваги приділяє людині, її уподобанням, звичкам, поведінці. Тим більше такі зміни є актуальними для України, адже значною мірою вітчизняна фінансова наука знаходиться у полоні стереотипів радянського періоду, коли людина розглядалася як «гвинтик» для державного механізму. І лише зараз поступово з'являються спроби імплементувати базові біхевіористські концепції в українську економіку [1; 2].

Загалом, у філософії поняття «світогляд» аналізується чи не в усіх без виключення університетських підручниках, що є черговим свідченням його важливості з погляду філософського пізнання людини. Так В. Петрушенко стверджує: «Світогляд – це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини із світом, про своє місце в світі та своє життєве призначення» [3]. Тоб-

то фактично в такому підході світогляд відображає уявлення людини про власне місце у світі, її ціннісні орієнтири, формат взаємин з іншими людьми тощо.

В роботі інших вітчизняних науковців світогляд розглядається як система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу [4]. Щодо останнього підходу зауважимо, що в ньому привертає увагу: по-перше, акцент на зв'язку між світоглядом та знаннями людини; по-друге, віднесення до «світоглядної моделі» практичних настанов, які характеризують поведінку людини у відповідності із сформованими у неї світоглядними орієнтирами.

Також в окремих наукових роботах можна зустріти і такий підхід: «Світогляд – інтеграція досвіду, знань та самосвідомості в ціннісну картину світу, що зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до дійсності та самої себе» [5; 6]. Деякі українські автори зазначають: «Світогляд – це єдність знання і цінностей, розуму та чуття, інтелекту й дії, критичної дії та свідомого переконання» [7].

Загалом, аналізуючи основні підходи до сутності поняття «світогляд», можна зробити проміжні висновки. Насамперед, світогляд розглядають в якості певного багатокомпонентного поняття, що містить різноманітні структурні елементи; в якості таких елементів виступають зазвичай віра, уявлення, практичний досвід, знання, бажання, принципи, цінності, переконання тощо. Звернемо увагу і на той факт, що абсолютна більшість елементів світогляду людини має знаннєве, інтелектуальне підґрунтя.

Відкритим залишається питання і про типи (види) світогляду. Сучасні вчені в цьому питанні відштовхуються від існування трьох його основних типів – міфологія, релігія та філософія. На наш погляд, з практичної точки зору також слід звернути увагу і на виділення інших видів світогляду: наукового і ненаукового, релігійного та атеїстичного, революційного та еволюційного, матеріалістичного та ідеалістичного, групового та індивідуального, систематизованого за часовими та просторовими (географічними) параметрами. Кожен із виділених типів світогляду відображений і на рівні економічних та фінансових відносин людини. Для прикладу, сучасна наука аргументовано оперує такою дефініцією як «ісламські фінанси», що багато в чому відображає світоглядні орієнтири, визначені релігією.

Рідше у фаховій літературі зустрічається поняття «економічний світогляд». Його тлумачення фактично повторює підхід до сутності світогляду загалом, лише підкреслюється усвідомлення людиною свого місця в економічному житті та її власне ставлення до нього. На наш погляд, в такому випадку мова не йде про певне ігнорування ролі економічного світогляду в суспільному житті, скоріше тут ми маємо справу з аналізом економічних відносин виключно в контексті світогляду як єдиного цілісного розуміння людиною свого місця у світі. Втім важливість економічних відносин для кожної людини, серед іншого і фінансових відносин, визначає необхідність виокремлення як поняття «економічний світогляд», так і дефініції «фінансовий світогляд».

Проте, слід констатувати, що сучасна українська фінансова наука віддає перевагу іншим дефініціям, які, як буде показано нижче, безпосередньо визначені фінансовим світоглядом людини. Так доволі часто в Україні, особливо на рівні різноманітних концепцій, програмних документів, регуляторів фінансового сектору, оперують поняттям «фінансова грамотність» та запроваджують різноманітні заходи, спрямовані на підвищення її рівня [8; 9]. У роботі Н. Дорошенко зазначається: «Фінансова грамотність представляє собою сукупність знань та навичок, що формують вміння розпоряджатися своїми власними коштами з мінімальними ризиками та максимальною ефективністю» [10]. Т. Смовженко акцентує на тому, що «фінансова грамотність допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття і використовувати їх для прийняття рішень про доходи, витрати і заощадження, для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо» [11]. Насамкінець, звернемо увагу на позицію Т. Кізими та О. Шаманської: «Формування фінансово грамотної особистості визначається як процес, в результаті якого отримані фінансові знання обумовлюють зміни в фінансовій поведінці населення, які дозволяють приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення» [12]. Отже, фінансова грамотність розглядається сучасними вченими у взаємозв'язку зі знаннями щодо фінансових відносин і визначає фінансову поведінку індивіда чи певної групи осіб.

В чому популярність саме такого підходу? На наш погляд, тут радше,

мова має йти про намагання регуляторів хоча б частково пояснити низьку ефективність власної роботи (зокрема і в частині порушень прав учасників фінансового ринку) недостатнім рівнем фінансової грамотності громадян України. Для прикладу можна згадати ситуацію, що склалася на ринку кредитної кооперації у 2008–2011 рр. Якщо у 2008 р. в Україні функціонувало 878 кредитних спілок, то у 2011 р. – тільки 691, кредитний портфель скоротився з 5,5 млрд грн до 2,2 млрд грн, внески на депозитні рахунки зменшилися з 3,9 млрд грн до 1,1 млрд грн [13].

Чи варто говорити, що такі тенденції надовго підірвали довіру українців до кредитних спілок. В контексті аналізу впливу світоглядних переконань на взаємодію домогосподарств з фінансовими інституціями звернемо увагу ще на такий аспект – саме діяльність кредитних спілок багато в чому сприяла різкому нарощуванню споживного кредитування перед кризою 2008–2010 рр. Більше того, власне кредитні спілки намагалися (а подекуди і продовжують таку політику далі) максимально спростити вимоги до кредитування фізичних осіб, ігноруючи базові засади функціонування кредитного ринку – зокрема, оцінку ризиків, транспарентність і т. п. Така політика давала можливість створити у позичальників-фізичних осіб уявлення про своєрідну «альтернативу» з боку кредитної кооперації для банківського кредитування. Зі свого боку держава жодним чином не перешкоджала таким діям, навіть опосередковано підтримувала їх, на усіх рівнях рапортуючи про нарощування показника «Споживчі кредити/ВВП». В підсумку, можна

стверджувати, що, як і в багатьох сферах, зусилля держави щодо підвищення рівня фінансової грамотності були більшою мірою декларативними та малоефективними.

Оцінюючи роль освіти у формуванні фінансового світогляду, не можна оминати увагою і таке поняття як «фінансова поведінка». Вище вже йшлося про те, що фінансова поведінка є реальним відображенням фінансового світогляду, а з ним – і фінансової грамотності. Разом з тим, питання про сутність фінансової поведінки не є тривіальним, адже якраз вона і визначає фінансові відносини індивідуальних учасників та окремих соціальних груп на всіх рівнях.

Відомий український фахівець Т. Єфременко зазначає, що фінансова поведінка домогосподарств представляє собою форму діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, пов'язану з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням [14]. На наш погляд, у цьому визначенні варто звернути увагу на два основоположних моменти: по-перше, його автор вважає, що сферою прикладання фінансової поведінки є фінансовий ринок; по-друге, фінансова поведінка властива як окремим індивідуумам, так і соціальним групам. Щодо «прив'язки» фінансової поведінки виключно до фінансового ринку, то така позиція навряд чи виглядає достатньо аргументованою, адже для домогосподарств та індивідуумів характерний значно ширший спектр фінансових відносин – з державою, роботодавцями та іншими економічними агентами. Дискусійним є і твердження про можливість реалізації фінансової поведінки окремими

соціальними групами (хоча автори цієї статті погоджуються з такою тезою). Сучасна соціологія переважно орієнтується на підхід, в якому причиною спільної поведінки в рамках однієї соціальної групи є інтеграція першопричин економічної поведінки на рівні окремих індивідумів. Втім визнаємо, що серед науковців думка щодо фінансового ринку як сфери, в якій реалізується фінансова поведінка, є доволі поширеною [15]. Інші дослідники розглядають фінансову поведінку домогосподарств досить своєрідно «...як системі (соціальних) дій, вчинків індивідів і соціальних груп на фінансовому ринку з використання наявних грошових ресурсів із метою отримання максимального прибутку» [16]. Ми не поділяємо такої позиції, адже: по-перше, як зазначалося вище, не варто обмежувати фінансову поведінку винятково сферою фінансового ринку; по-друге, тим більше не є доречним акцент на максимізації прибутку як виключної мети фінансової діяльності індивідів та різних соціальних груп.

Аналіз змістовних характеристик понять «фінансовий світогляд», «фінансова поведінка», «фінансова грамотність» дає можливість нам стверджувати про їх логічний взаємозв'язок, що відображається через такі поняття як «фінансові знання» та «фінансова освіта» (рис. 1).

Отже, фінансовий світогляд, як система уявлень індивідуума про фінанси, фінансові відносини, своє місце у таких відносинах, є базисом, на якому формуються фінансові знання. Так само, обсяг фінансових знань в поєднанні з фінансовим світоглядом людини детермінують його фінансову грамотність. Насамкінець, кумулятивний ефект фінансового світогляду, фінансових знань та фінансової грамотності визначають фінансову поведінку індивідуума, яка набуває конкретних обрисів у його взаємодії з іншими економічними агентами.

На наше глибоке переконання, з погляду кожної окремої людини вищезначений логічний ланцюг на пряму пов'язаний із фінансовою освітою. Зауважимо, що в цьому випадку ми говоримо про широкий контекст

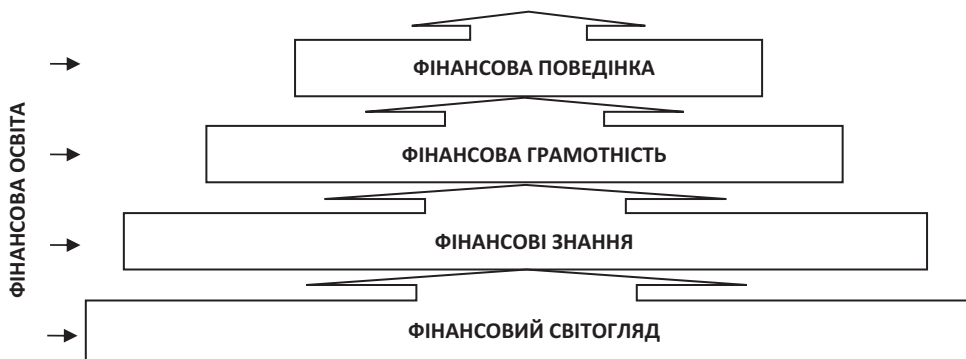

Рис. 1. Місце та роль фінансового світогляду та фінансової освіти у формуванні фінансової поведінки

Побудовано авторами.

такого поняття. Сучасний світ надає доволі широке коло можливостей для отримання інформації про різні аспекти фінансів. Відповідно, фінансову освіту слід розглядати не тільки в площині функціонування освітніх закладів, а загалом, з позиції споживання нескінченно великої кількості інформації та знань щодо фінансів, фінансових відносин тощо.

В контексті зазначених залежностей розглянемо вплив освітніх факторів на формування фінансового світогляду в Україні. Розпочнемо зі шкільної освіти. Вже на момент написання цієї статті активно поширювалася інформація, що в українських школах розпочинається вивчення курсу «Фінансова грамотність» за новими підходами [17]. В інформації, розповсюдженій профільним міністерством зазначено, що курс «Фінансова грамотність» успішно викладається в більш ніж 1200 школах по всій країні для 20 тис. учнів 10-х класів та для 17 тис. учнів 2–4, 5–9 класів. Зрозуміло, що запровадження такого курсу та постійне вдосконалення методик його викладання є суттєвим кроком до зростання фінансової грамотності. Проте, зважаючи на той факт, що в Україні станом на початок 2019 р. функціонувало більше 16 тис. закладів загальної середньої освіти, охоплення курсом «Фінансова грамотність» складає менше 10 % їх кількості.

Не менше проблем накопичено і у сфері фінансової освіти на рівні закладів вищої освіти. Для їх демонстрації використаємо дані щодо підготовки фахівців-фінансистів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Зауважимо, що протягом ба-

гатьох років фінансово-економічний факультет (а зараз факультет фінансів) був одним із лідерів популярності серед вступників. Проте за останні 5 років ситуація кардинальним чином змінилася. Насамперед, слід звернути увагу на суттєве скорочення кількості студентів заочної форми навчання. Зменшення майже удвічі – прямий наслідок трансформацій, що відбуваються у фінансовому секторі. Концепція перших років незалежності, у відповідності з якою заочна форма навчання гарантувала переважно перепідготовку фахівців інших спеціальностей, фактично себе вичерпала. Не можна оминати увагою і загальне, досить суттєве скорочення кількості осіб, які навчаються на факультеті фінансів, викликане багато в чому кризою у фінансовій системі (особливо явними ці наслідки є для підготовки фахівців банківського спрямування) (таблиця).

Загалом, потужні центри підготовки фінансистів створені у Вінниці, Дніпрі, Києві, Львові, Одесі, Тернополі, Харкові, Чернівцях. Доволі суттєвими і високими є показники підготовки наукових кадрів фінансового спрямування. Зокрема, тільки у спеціалізованій вченій раді ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за спеціальністю 08.00.08 Гроші, фінанси і кредит у 2014–2018 рр. було захищено 8 докторських дисертацій та 77 кандидатських дисертацій. Поступово збільшується і кількість фінансистів-науковців, які мають публікації у зарубіжних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science, та приймають участь у різноманітних програмах стажування. В цьому

**Окремі показники підготовки фахівців-фінансистів
у ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана» у 2012–2018 рр.**

№ з. п.	Показник	2012	2013	2014	2015	2016*	2017	2018
1	Загальна кількість студентів, які навчаються на факультеті фінансів: денна форма навчання (заочна форма)	1781 (897)	1577 (935)	1298 (833)	1131 (712)	1560 (925)	1309 (777)	1240 (495)
2	Кількість зарахованих осіб (бакалавр)	368	453	309	253	274	156	251
3	Кількість зарахованих осіб (магістр)	648	652	604	165	362	317	267
4	Кількість випускників (бакалавр)	752	646	592	202	562	469	410
5	Кількість випускників (магістр)	585	615	618	293	500	317	380

* Дані з 2016 року з врахуванням приєднання кредитно-економічного факультету.

Складено за: Ухвали Вченої ради. URL: https://kneu.edu.ua/ua/Information_for_professors/norm_doc/norm_baza_kneu/uhvali/ (дата звернення 01.10.2019).

зв'язку потребує оцінки парадокс, коли у державі, в якій щорічно заклади вищої освіти випускають тисячі фахівців фінансового спрямування, є десятки наукових установ відповідного профілю, фіксується один із найнижчих у країнах Європи рівень фінансової грамотності. Можливо, це пов'язане з особливостями фінансування освітньої галузі в Україні (рис. 2).

Як бачимо з наведених даних, видатки на освіту відносно ВВП в останні роки стабілізувалися на рівні близько 6 %, а загалом коливаються в межах 6,0–7,5 % в окремі періоди. В той же час, аналогічний показник в країнах ЄС становить близько 5 %. Таке порівняння виглядає неоднозначним для оцінок лише на перший погляд. Тут треба враховувати особливості мережі освітніх закладів,

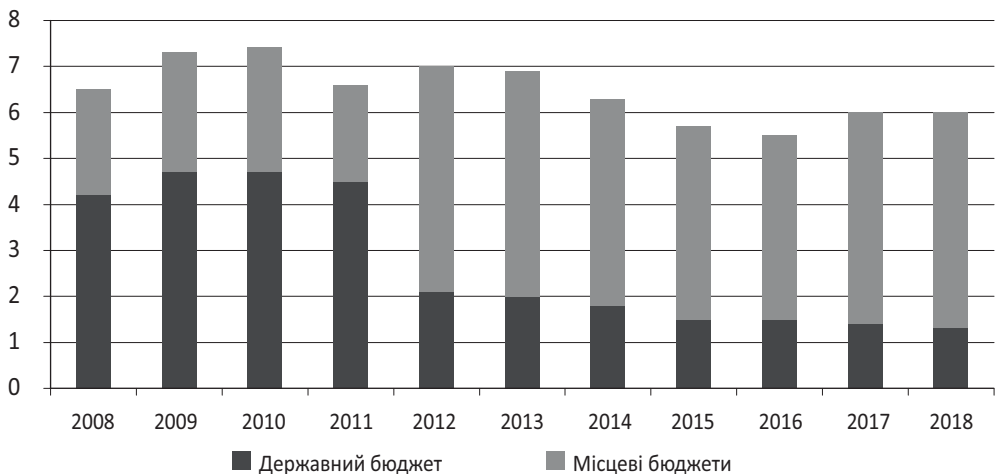

Рис. 2. Співвідношення видатків на освіту та ВВП в Україні у 2008–2018 рр., %

Побудовано за: Ціна держави. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure> (дата звернення 01.10.2019).

ресурсні можливості держави і, зокрема, приватний капітал як джерело фінансування освіти.

Аналізуючи освітню складову розвитку фінансового світогляду в Україні, не можна оминати увагою питання самоосвіти. Розвиток інформаційних технологій надзвичайно спростив та здешевив доступ до бази фінансових знань. Фактично будь-яка особа, яка має доступ до мережі Internet, спроможна за лічені секунди не тільки отримати необхідну фінансову інформацію, але й використати її для певних фінансових операцій. Така швидкість та простота з одного боку суттєво розширили можливості домогосподарств у царині отримання фінансових знань, з іншого – сформували цілий комплекс проблем, що вимагають вирішення на регуляторному рівні. Зазначений дисбаланс особливо є деструктивним у країнах, де відсутні жорсткі інституційні механізми, які б убезпечили від різноманітних схем шахрайства та маніпулювання на основі фінансової інформації. Для прикладу можна навести принципи роботи компаній в Україні, що працюють на ринку індивідуальних інвестицій. Вибір об'єкта інвестування залежить від поточних тенденцій на глобальному фінансовому ринку – в умовах волатильності валютного сегменту такі компанії пропонували валютний трейдинг, на піку популярності – торгівлю Bitcoin та іншими криптовалютами, доволі часто пропонують торгівлю на американському фондовому ринку. При цьому *рівень фінансових знань* (курсив авторів) потенційного учасника торгів (читай – клієнта) для таких компаній не має абсолютного значення. Усіх обіцяють навчити, від-

крити демо-рахунок, забезпечити максимальну дохідність за мінімального ризику та обсягу вкладених ресурсів. Ми не стверджуємо, що усі без винятку компанії, які пропонують такі послуги, діють за описаною схемою. Проте у пересічних громадян поступово формується уявлення про відносну «простоту» фінансових операцій, мета яких – отримання гарантованого прибутку. І тільки після того, як пересічний інвестор внесе реальні кошти на рахунок та втратить їх, приходить розуміння дуальності фінансових інвестицій, ризиків та високої ймовірності програшу.

Ще одна складова фінансової самоосвіти – діяльність засобів масової інформації в Україні. На сьогодні фах економічного аналітика чи оглядача поступається популярністю (за представленням у засобах масової інформації) лише політологам та політичним оглядачам. На численних телевізійних ток-шоу жваво обговорюється економічна, а з нею і фінансова тематика. Діючі особи таких шоу дозволяють собі робити гучні заяви та прогнози щодо широкого спектру фінансових індикаторів – від курсу гривні до обсягів залучення коштів через випуск ОВДП до державного бюджету. При цьому горизонт таких прогнозів простягається від одного дня до кількох років, а якість нікого із присутніх не цікавить. Більше того, зазначені «фахівці» доволі часто є заангажованими, формують власні прогнози та рекомендації, виходячи з пріоритетів крупних політичних сил. З наведеного можна зробити висновок, що фінансова самоосвіта в Україні формує численні деформації на рівні фінансового світогляду, які нада-

лі деструктивно відображаються і на фінансовій поведінці домогосподарств.

Які наслідки мають сформовані на сьогодні світоглядні пріоритети щодо фінансових відносин для вітчизняної економіки загалом та фінансової системи зокрема? На наш погляд їх треба аналізувати на таких рівнях:

1. Надзвичайно висока недовіра і до держави, як учасника фінансових відносин, і до фінансових інститутів та інституцій. Загалом впродовж усіх років незалежності держава «приклала» максимум зусиль для того, щоб підірвати довіру до суспільних інститутів. Так, станом на кінець I кварталу 2019 року зовсім не довіряли Кабінету Міністрів України 42,1 % респондентів; державному апарату (чиновникам) – 45,5 %; Національному банку України – 31,5 %. Аналогічний показник за рубрикою «скоріше не довіряю»: 32,3 %, 35,0 % та 31,4 % відповідно [18]. Очевидно, що в умовах, коли майже три чверті громадян не довіряють Уряду Ук-

раїни, а 63 % Національному банку України, складно розраховувати на позитивне сприйняття економічних реформ з боку суспільства. Зневіра до державних інститутів та установ екстраполюється і на регуляторів фінансового сектору, діяльність яких сприймається значною частиною громадян надзвичайно критично.

2. Відбулося формування і фіксація своєрідних споживчих пріоритетів на фінансовому ринку, у яких домінують депозитні послуги банків, тоді як інші фінансові послуги та операції майже повністю ігноруються (рис. 3).

На нашу думку, домінування банків в інвестиційних пріоритетах вітчизняних домогосподарств напряму пов'язане із фінансовим світоглядом переважної більшості населення. По-перше, банківські депозити ще з часів СРСР є найбільш зрозумілою для пересічних громадян послугою; по-друге, абсолютна більшість громадян України не мають доступу до інших фінансових послуг або не знайомі з ними; по-третє, переважна

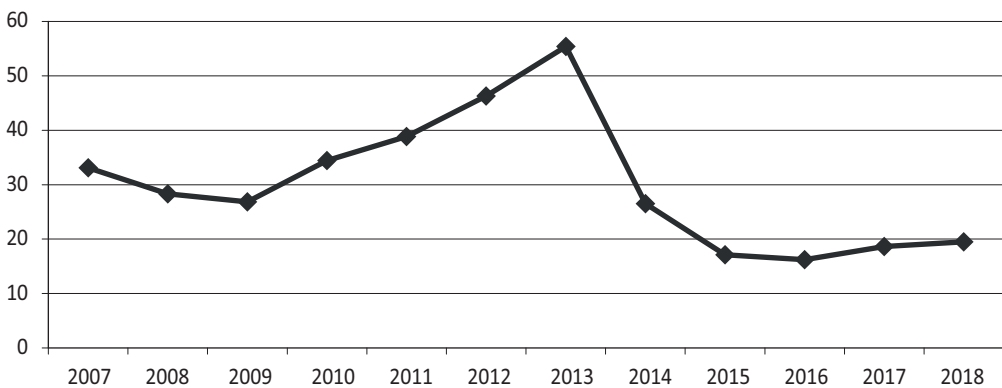

Рис. 3. Депозити домашніх господарств в банках України у 2007–2018 рр., млрд дол. США

Побудовано за: Основні показники діяльності банків України. URL: <https://www.bank.gov.ua/> (дата звернення 01.10.2019).

частина небанківських фінансових інституцій у власних корпоративних стратегіях ігнорують роль індивідуумів як потенційних клієнтів; насамкінець, держава за рахунок використання прямих та опосередкованих інструментів підтримки банківського сектору схилила споживчі пріоритети домогосподарств на користь банківських депозитів.

Для прикладу можна навести ситуацію у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Це надзвичайно актуальне та важливе з погляду стратегічного розвитку питання, спричинене суспільними настроями та сприйняттям реформ. Багаторічне зволікання з пенсійною реформою в Україні – прямий наслідок суспільної недовіри до держави, вираження скепсису з боку громадян до її можливостей забезпечити достойний рівень пенсій, побоювання можновладців щодо електоральних втрат внаслідок реформування пенсійної системи. В результаті, в Україні фактично не сформовано ринок послуг недержавних пенсійних фондів,

а внески фізичних осіб є надзвичайно скромними (рис. 4).

3. Корпоративні стратегії вітчизняних фінансових інституцій (в першу чергу, небанківських) орієнтовані на обслуговування юридичних осіб та/або фізичних осіб з надзвичайно високими рівнями доходів. Фактично ми маємо справу з опортунізмом фінансових посередників, коли їх стратегія може бути орієнтована на використання інформаційної асиметрії, фінансової неграмотності індивідуумів тощо. У контексті фінансового світогляду визначальною є роль освітніх факторів, що формують правову культуру споживачів фінансових послуг. Зважаючи на явний опортунізм багатьох фінансових інституцій, зазначений аспект фінансової поведінки є надзвичайно показовим (рис. 5).

Звернення громадян характеризують: по-перше, чіткі уявлення щодо обсягу та змісту своїх прав; по-друге, переконання у їх порушенні іншими учасниками ринку; по-третє, *найголовніше* (виділено авторами) на-

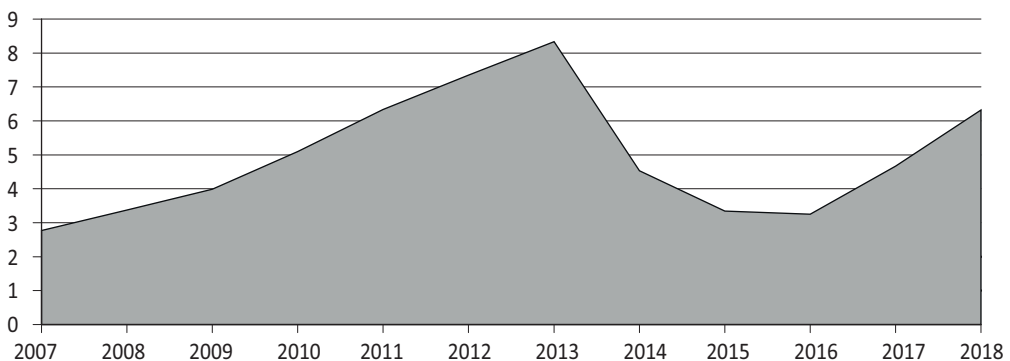

Рис. 4. Пенсійні внески фізичних осіб до недержавних пенсійних фондів в Україні у 2007–2018 рр., млрд дол. США

Побудовано за: Огляд ринків. URL: <https://www.nfp.gov.ua/> (дата звернення 01.10.2019).

Рис. 5. Структура звернень громадян до Нацкомфінпослуг у 2018 р. за видами фінансових інституцій, од.

Побудовано за: Огляд ринків. URL: <https://www.nfp.gov.ua/> (дата звернення 01.10.2019).

явність знань та компетенцій щодо механізмів їх захисту. Наведені вище характеристики навряд чи характеризують весь комплекс проблем, які акумулюються у фінансовому секторі України, скоріше вони відображають довіру споживачів фінансових послуг до державних органів та ринкових інститутів.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу зробити кілька важливих висновків:

- незавершеність та фрагментарність реформ фінансової сфери в Україні безпосередньо спричинені ігноруванням ролі та значення фінансового світогляду у житті сучасної людини. Низький рівень фінансової грамотності сприймається державою апіорі, і саме ним намагаються «прикрити» відверті невдачі у справі реформування економіки. Виходячи із доведених залежностей, акцент у діяльності держави має бути зроблений на розвиткові саме фінансового

світогляду, що є первинним поняттям відносно фінансової грамотності;

- фінансова освіта, як один із ключових компонентів, що визначає фінансовий світогляд, має наскрізно «пронизувати» усі без виключення ланки освітньої системи в Україні. Беззаперечно, позитивним є досвід викладання курсу «Фінансова грамотність», проте рівень охоплення шкіл є недостатнім, а якість викладання, особливо у сільській місцевості, значною мірою залежить від ентузіазму вчителів. Очевидною є потреба у поступовому поширенні досвіду викладання курсу «Фінансова грамотність» на усі без виключення заклади загальної середньої освіти України, а певні елементи фінансової освіти - і на заклади дошкільної освіти;

- вимагають перегляду і концептуальні підходи до викладання фінансових дисциплін у вищій школі. Переформатування фінансових відносин на усіх рівнях фактично

виключає використання застарілих прийомів та методик викладання. Швидкість та невідворотність змін на рівні фінансової інфраструктури вимагає адекватної реакції і на рівні фінансової освіти. Падіння популярності фінансових спеціальностей серед українських абітурієнтів не є випадковим – воно відображає і якість освіти, і зростаючу конкуренцію закордонних закладів, і тренди вітчизняного ринку праці. Саме на рівні університетської спільноти необхідно усвідомити нагальність змін та сформувати базові критерії якості фінансової освіти, інакше відтік наукових кадрів та здібної молоді і надалі триватиме;

– надзвичайною складністю в Україні вирізняються проблеми у сфері самоосвіти. Зрозуміло, що за рахунок чіткої ідентифікації вимог до реклами на фінансовому ринку можна упорядкувати діяльність установ, які пропонують фізичним особам різноманітні за своїм наповненням послуги щодо торгівлі валютними та іншими активами. Значно складніше врегулювати діяльність засобів масової інформації та експертів, адже будь-які натяки на таку можливість відразу наштовхнуться на претензії щодо «утисків» свободи слова. На наш погляд, ключову роль у формуванні фінансового сві-

тогляду повинна відіграти держава, особливо важливим є запровадження програм підвищення рівня фінансової освіти впродовж життя. Виходячи із сформованих у колишньому СРСР світоглядних пріоритетів, цільова аудиторія «55+» є найбільш уразливою з погляду впливу фінансового світогляду на ірраціональну фінансову поведінку;

– слід суттєво змінити регуляторні підходи щодо діяльності інституційної фінансової інфраструктури. Зокрема, держава має докласти усіх зусиль для подолання опортунізму в корпоративних фінансових стратегіях вітчизняних фінансових інституцій. На сьогодні значна їх частина з них відверто орієнтована на використання деформацій фінансового світогляду громадян України. Зрозуміло, що такі корпоративні стратегії не можна вважати українським ноу-хау, проте в розвинених економіках сформовані чіткі інституційні механізми, що запобігають та перешкоджають такій поведінці фінансових інституцій, включаючи фінансові санкції з боку держави.

Отже, на сьогодні перед Україною стоять складні завдання у сфері фінансової освіти, вирішення яких призведе до корінної трансформації фінансового світогляду.

Список використаних джерел

1. Ashraf N., Camerer C., Loewenstein G. Adam Smith, behavioral economist. *Journal of Economic Perspectives*. № 19(3). 2005.
2. DellaVigna, S. Psychology and Economics: evidence from the field. *Journal of Economic Literature*. № 47(2). 2009.
3. Петрушенко В. Філософія. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 506 с.
4. Філософія : підручник / Є. М. Причепій та ін. Київ : Академвидав, 2006. 592 с.
5. Гінтерс З. В. Культурологія : слов.-довід. Київ : УБС НБУ, 2008. 407 с.
6. Сокульський А. Л. Культурологія : слов.-довід. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 292 с.

7. Культурологія : енциклопед. слов. / за ред. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 508 с.
8. Фінансова грамотність. Споживачу небанківських фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Finansova-hramotnist.html>.
9. Стратегія фінансової грамотності. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-prezentuvav-bachennya-strategiyi-finansovoyi-gramotnosti> (дата звернення 01.10.2019).
10. Дорошенко Н. О., Романів В. В. Фінансова грамотність населення України. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/81.pdf (дата звернення 01.10.2019).
11. Фінансова грамотність : навч. посіб. / за ред. Т. С. Смовженко. 2-ге вид. Київ, 2013. 311 с.
12. Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 16–26.
13. Огляд ринків. URL: <https://nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html> (дата звернення 01.10.2019).
14. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165–175.
15. Ломачинська І. А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141–149.
16. Экономическая социология / под ред. В. И. Демина. Москва : Изд-во «ИМТ», 1998. 446 с.
17. З 1 вересня школярі вивчатимуть фінансову грамотність за новими підручниками. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/z-1-veresnya-shkolyari-vivchatimut-finansovu-gramotnist-za-novimi-pidruchnikami> (дата звернення 01.10.2019).
18. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/rivendoviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriiientatsii-gromadian-ukrainy-2> (дата звернення 01.10.2019).

Viktor Fedosov

Dr. Sc. (Economics), Professor, SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Kyiv, Ukraine, finance_kneu@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1092-4218>

Bogdan Stetsenko

Ph. D. (Economics), Associate Professor, SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Kyiv, Ukraine, stetbog@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0858-2629>

ROLE OF EDUCATIONAL FACTORS IN FINANCIAL PARADIGM FORMATION IN UKRAINE

Abstract. *The article discusses the issue of the evolution of the financial paradigm in Ukraine. The definition essence of the financial paradigm and the factors determining them are analyzed, as well as its connection with the concepts of financial literacy, financial behavior, and financial infrastructure. The role of educational drivers for the financial paradigm of the Ukrainian population is determined. The specific features of the evolution of the financial*

paradigm at the different levels of education in Ukraine (first of all, higher education) are studied. Key features of the evolution of the paradigm priorities at the scientific level of higher education are established. The correlation between the financial paradigm, financial literacy and saving and investment activity of Ukrainian households has been evaluated. Key components of the corporate strategy of the national financial institutions determined by Ukrainian households' financial paradigm have been identified. Reasons for the interest of many domestic financial institutions in the implementation of opportunistic corporate strategies at the level of interaction with households have been identified. The article substantiates several practical recommendations aimed at overcoming ideological distortions in the financial relations in Ukraine, including at the level of «households – managerial financial infrastructure». The key role of the state in the evolution of the ideology of domestic households and mechanisms for its realization are demonstrated. Emphasis is placed on the necessity to ensure the quality of financial education at higher education levels, as well as to develop measures for improving financial literacy in the lifelong learning process. The positive impact of proposed measures on the development of financial relations in Ukraine in general and financial behavior of households – in particular (primarily, regarding institutional financial infrastructure) has been proved.

Keywords: *paradigm, financial paradigm, financial literacy, education, higher education, financial infrastructure, managerial financial infrastructure, financial institutions, savings, investments.*

References

1. Ashraf, N., Camerer, C., Loewenstein, G. (2005). *Adam Smith, behavioral economist*. Journal of Economic Perspectives, No.19 (3).
2. DellaVigna, S. (2009). *Psychology and Economics: evidence from the field*. Journal of Economic Literature, No. 47(2).
3. Petrushenko, V. (2011). *Filosofia*. Lviv: «Mahnoliia 2006», 506 [in Ukrainian].
4. Prychepii, Ye. M., (2006). *Philosophy: a textbook*. Kyiv: Akademvydav, 592 [in Ukrainian].
5. Hipters, Z. V. (2008). *Cultural studies: dictionary-guide*. Kyiv: UBS NBU, 407 [in Ukrainian].
6. Sokul'skyi, A. L. (2006). *Cultural studies: dictionary-guide*. Zaporizhzhia: HU «ZIDMU», 292 [in Ukrainian].
7. Melnyk, V. P. (Ed.). (2013). *Cultural Studies: Encyclopedic Dictionary*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 508 [in Ukrainian].
8. Brochure «*Financial literacy. For consumer of non-banking financial services*». (n. d.). Retrieved from <https://www.nfp.gov.ua/ua/Finansova-hramotnist.html> [in Ukrainian].
9. *Strategy for Financial Literacy*. (n. d.). Retrieved from <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-prezentuvav-bachennya-strategiyi-finansovoyi-gramotnosti> [in Ukrainian].
10. Doroshenko, N. O., Romaniv, V. V. (2018). *Financial literacy of the Ukrainian population*. Efektyvna ekonomika. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/81.pdf [in Ukrainian].
11. Smovzhenko, T. S., (2013). *Financial literacy*. 2nd ed., Kyiv, 311 [in Ukrainian].
12. Kizyma, T., Shamanska, O. (2014). *Financial literacy and financial behavior of households: aspects of mutual influence*. Svit finansiv. Ed. 1, 16–26 [in Ukrainian].
13. *Market Overview*. (n. d.). Retrieved from <https://nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html> [in Ukrainian].

14. Yefremenko, T. (2002). *Financial behavior of the population of Ukraine*. Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh. No. 2, 165–175 [in Ukrainian].
15. Lomachynska, I. A. (2011). *Optimization of financial behavior of households in the transformation economy of Ukraine*. Ekonomichnyi prostir, No. 49, 141–149 [in Ukrainian].
16. Demina, V. I. (Ed.). (1998). *Economic sociology*. Moskva: Izd-vo «IMT», 446 [in Russian].
17. *Since September 1st, students will learn financial literacy according to new textbooks*. (n. d.). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/z-1-veresnya-shkolyari-vivchatimut-finansovu-gramotnist-za-novimi-pidruchnikami> [in Ukrainian].
18. *Level of confidence in public institutions and electoral orientations of citizens of Ukraine*. (n. d.). Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy-2> [in Ukrainian].